

MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SÂDEDDÎN'İN DURÛB-I EMSÂL ADLI
ESERİNİN IŞIĞINDA ATASÖZLERİNİN TÂRİHİ SEYRİ İle ESERDEKİ
ATASÖZLERİNİN TESPİTİ Ve TASNİFİ

THE IDENTIFICATION AND CLASSIFICATION OF THE PROVERBS WITH
THEIR HISTORICAL JOURNEY CONCERNING THE WORK OF DURÛB-I
EMSÂL OF MUSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SÂDEDDÎN

Ali ŞEYLAN¹

ÖZ

Dili zenginleştiren, yazıyı ve sözü güzel ve etkin kılan, çoğunlukla uzun cümlelerle anlatılabilecek bir işi, olayı, kılışı kısa ve noksansız anlatmaya yarayan kalıp sözlerin içinde atasözleri önemli bir yer tutar. Eskiden sav, mesel, tâbir gibi farklı isimler altında kalıp sözleri derleyen kaynaklar; atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, özdeyişlerin hepsini bir arada ve karışık hâlde vermiştir. Bu sebepten, bu tür tarihî metinler tasnife muhtaçtır. Biz bu çalışmamızda, Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından başlayarak günümüze kadar atasözleri ile ilgili kaynaklar hakkında kısa bilgiler verdik. Daha sonra ise Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn'in Durûb-ı Emsâl adlı eserinde yer alan atasözlerini tespit edip bu konuda yazılmış örnek üç eserle karşılaştırarak değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn, Durûb-ı Emsâl, atasözleri, tarihî seyir, tasnif.

ABSTRACT

Proverbs occupy an important place among routines being useful for describing a task, an event and an action, which can be accurately described mostly through long sentences, which enrich a language and make writing and discourse effective. In early years resources, which compiled routines under different terms such as argument, maxim and phrases, indicated all in one proverbs, idioms, reduplications and mottos disorderly. Thus, these kinds of historical writings require classification. In this study, we provided some brief information about the resources related to the proverbs beginning from the early written resources until today. In addition, we identified the proverbs in Suleyman Sadeddin's work of Durub-ı Emsal and evaluated them comparing three sample works written in this context.

Key Words: Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn, Durûb-ı Emsâl, proverbs, historical journey, classification.

1.GİRİŞ

Bir dilin eski ve köklü oluşunu, zenginliğini ve o dile ait kültürel öğelerin ortaya çıkarılmasını gösteren dil birimlerinden biri de hiç kuşkusuz o dile ait kalıp sözlerdir. Kalıp sözler; alkış sözleri, kargış sözleri, sağlık, temizlik, kutlama sözleri, atasözleri, deyimler, ikilemeler vb. olarak sıralanabilir. Bu kalıp sözlerin belli başlı özellikleri çok eskiye dayanmaları ve çoğunlukla ilk hallerini koruyarak günümüze kadar gelmeleridir. Öyle ki, tarihî seyri içinde asıl anlamını kısmen ya da tamamen kaybetmiş birtakım kelime ve kavramlar, ilk anlamlarını bu kalıp sözlerde muhafaza etmişlerdir. Örneğin, ‘yavuz’ sıfatı bugün, eski Türkçedeki anlamından uzaklaşmış, bir çeşit anlam iyileşmesi göstermiştir. “Anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi kelimelerde rastlanan olağan durumlardır. Anlam iyileşmesine en iyi örnek herhalde ‘yabız’ kelimesidir. Gök Türk yazıtlarında ‘fena, kötü, perişan’ anlamına gelen ve giderek ‘hırsız’ anlamlarını içeren ‘yabız’ sözcüğü, ses değişimiyle XVI. asır Anadolu Türkçesinde ‘yavuz’ biçimiyle, bu arada kötü anlamını yitirerek anlam iyileşmesi yoluyla ‘iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit’ anlamını alarak günümüze ulaşmıştır.” (Aydemir 2012: 2). Oysa bu kelime, “Yavuz hırsız ev sahibini bastırır.” atasözünde eski Türkçedeki anlamında kullanılmaya devam etmektedir. Buna benzer örneklere elimizdeki eserde de rastlanmıştır. Örneğin, bugün “Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş.” olarak bilinen atasözü Durûb-ı Emsâl’de, “Çölmek yuvarlandı kapağın buldı.” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çölmek, bugün yerini neredeyse tamamen tencereye bıraktığından atasözü de bu yolda bir değişikliğe uğramıştır.

Dilin ve kültürün en önemli öğelerinden olan atasözlerinin pek çok tanımı yapılmıştır. Biz burada üç tanım vermekle iktifa edeceğiz. TDK Güncel Türkçe Sözlük’e göre atasözü, "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel." (TDK GTS 2016) demektir. Aksan, atasözünü, “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak oluşturulan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” olarak tanımlamıştır. Dehri Dilçin’e göre atasözü, “Beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus haline yükselmiş, medenileşmiş türeleridir.”

2.TÜRK ATASÖZLERİNİN TARİHİ SEYRİ

"Türk atasözlerine rastladığımız en eski kaynak, en eski Türkçe yazılı kaynak olan Orhon Yazıtlarıdır." (Ölmez, 2010: 534). Türk dilinin şimdiki dek bilinen bu ilk yazılı kaynakları olan Köktürk Yazıtları, "Gerek yazılış amaçları ve konuları gerekse kısa oluşları atasözlerine başka tür ve metinlerde olduğu kadar rastlamamıza olanak vermemektedir. (Aksan, 2000: 96). “Buna rağmen, yazıtlarda tespit edilen atasözleri, Türk toplum hayatının her devresinde sık sık kullandığı, öz mesajlar ve değer yargıları olması yönüyle dikkate değerdir." (Şenocak, 2001:174).

Köktürk Yazıtlarında, atasözlerinden ziyade birer atasözünü çağrıştıran özlü ve güzel sözler mevcuttur: "Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin." (ERGİN 1992: 48); "Yufka olanın delinmesi kolay imiş ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş." (ERGİN a.g.e. 54); "Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa zayıf boğa olduğu bilinmezmiş." (ERGİN a.g.e. 52).

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olmasının yanı sıra, "1074 yılında Kaşgarlı Mahmud B. Hüseyin B. Muhammed tarafından yazılan Türklüğe ait emsalsiz bir kültür hazinesi olan Dîvânü Lugati't-Türk'te yer alan atasözleri, eskiliği en az bin yıla varan savlardır." (BİRTEK 1944:3-4) "Dîvânü Lugati't-Türk'te yer alan atasözleri bizzat Kâşgarlı Mahmud tarafından saw adı verilmekte, "Bunlar 'Şu sawda dahı gelmiştir.' şeklindeki cümlelere bağlı olarak kelimelerin Arapça açıklamalarının arkasından tanık olarak gösterilmektedir. (OY 1991:44). "Türkçenin en eski sözlüğü olan DLT'de metafor içeren çok sayıda atasözü vardır." (YAYLAGÜL 2010:113). Dîvânü Lugati't-Türk'te geçen atasözlerinin birkaçı şöyledir:

- Erdem başı tıl. (Erdemin, edep ve faziletin başı dildir.),
- Buzdan suw tamar. (Buzdan su damlar.),
- İlki buğa egâşür otra kök ağün yançılır. (İki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir.),
- Yılân kändü ağrisin bilmäs tewe boynın ağri tēr. (Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynun eğri der.),
- Qaynār ögüz kaçışsız bolmäs. (Coşkun akan nehir geçitsiz olmaz.),
- Közden yırasa kö, ülden yeme yırar. (Gözden irak olsa gönülden de irak olur.)
- Qurtğa büêik bilmäs yirim tar tır. (Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der.).
- Ağılda oğlak toksa arıkta otı öner. (Ağılda oğlak doğsa ırmak kenarında otu biter.).

Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk siyasi oluşumunun en değerli yadigârlarından biri olan "Kutadgu Bilig için atasözü kitabı, yazarı Yusuf Hâs Hâcib için de atasözlerinin atası diyebiliriz. 940 yıl önce tamamladığı bu ünlü eseri, günümüze gelinceye kadar insanlara yol göstermiş, varlığını sürdürmeyi bilmiştir. Onun kitabında okuduğumuz özlü sözler o kadar tanıdık ki, o zamana dek atasözü olarak belleğimize kazınmış olanlar böylece netleşip özdeyiş kimliğine bürünüyor." (GÖNEN 2010: 21) Kutadgu Bilig'de yer alan 271 atasözünden birkaçı şöyle sıralanabilir:

•Ukuş körki til ol bu til körki söz kişi körki yüz ol bu yüz körki köz. (Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, yüzünün süsü gözdür.),

- Negü ekse yirke yana ol önür. (Yere ne ekilirse yine o biter.),
- Bu künki işing komda kılma yarın. (Bugünün isini yarına bırakma.),

•Ökünçlög bolur tutşı övke işi. (Öfkeyle kalkan pişmanlıkla oturur.).

Kutadgu Bilig'den bir yüzyıl sonra yazılan Atabetü'l-Hakayık'ta, Divân-ı Hikmet'te ve XIII-XIV. yüzyıllarda yaşayan Yunus Emre, Gülşehri, Aşık Paşa'nın eserlerinde atasözü ve deyim ihtiva eden beyitlere rastlanmaktadır.

Türk dili ve edebiyatının başyapıtlarından biri de hiç şüphesiz Dede Korkut Hikâyeleridir. XV. yüzyılda yazıya geçirildiği anlaşılan, "Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin 12-14. yüzyıllarda Anadolu'nun doğusundaki geleneksel yaşam tarzını, aile yapısını, dilini, dinini, dünyaya mitolojik açıdan bakışını, etnografyasını, mücadelelerini anlatmakta ve kesin olarak bilinmemekle birlikte 15. yüzyılın ortalarından itibaren yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir." (DEVECİ ve DİĞERLERİ 2013:296). Tam adı 'Kitâb-ı Dedem Korkut alâ Lisân-ı Taife-i Oğuzân' olan Dede Korkut Hikâyelerinde atasözleri azımsanmayacak ölçüdedir. Hikâyelerde geçen atasözlerinin çoğu az-çok değişikliklerle günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. "Bu kitap, Oğuz Türkçesiyle söylenmiş atasözleri bakımından oldukça zengin bir kaynaktır. Dede Korkut Kitabının giriş bölümünün yanı sıra içindeki hikâyeler arasına serpilmiş bir durumda geçen atasözleriyle Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki "Oğuz-nâme " diye adlandırılmış metinde bulunan atasözleri ve Topkapı Sa rayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (Revan Köşkü , nr. I 390) diğer bir Oğuz-nâme'de geçen atasözleri birbirlerinin hemen hemen aynıdır." (OY a.g.e: 45). "Dede Korkut Hikâyelerinin gerek nesir, gerek manzum kısımlarında deyimlere, atasözlerine ve kalıp cümlelere çokça yer verilmiştir. Özellikle kitabın giriş bölümü atasözü, deyim ve çeşitli amaç ve anlamlarla kullanılan klişe sözlerle örülerek sunulmuştur." (GÜL 2008:101). On iki hikâyeden oluşmuş kitapta bulunan bazı atasözleri şöyledir:

- Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya,
- Er malına kıymadıkça adı çıkmaz,
- At ayağı külük, ozan dili çevük olur,
- At işlemese er öğrenmez,
- Oğul atadan görmeyince sufra çekmez,
- Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez,
- Ecel vakti gelmeyince kimse ölmez,
- Ölen adam dirilmez,
- Çıkan can geri gelmez.

XV. asırda teşekkül etmeye başlayan, bu asrın ikinci yarısından itibaren dilde, edebiyatta, kültürde kendisini kabul ettiren klasik edebiyatın, başka bir deyişle divan edebiyatının yapıtlarında da kalıp sözlerin bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülür. Öyle ki bazı şair ve yazarlar bununla bir nevi şöhrete bile kavuşmuş-

“Divan şiirimizde atasözü, deyim ve başka kalıplaşmış sözlerin kullanılması bir gelenektir. Buna genel olarak ‘mesel-gûyluk’ adı verilir. Söz sanatı olarak ‘irsâl-ı mesel’ ya da ‘irâd-ı mesel’ de denen bu gelenek, aslında Türk edebiyatında sözlü geleneğin bir uzantısıdır.” (KAYA 2006:249). “XV. yüzyıldan itibaren, devletin sınırlarının genişlemesi, kültür hayatının daha da gelişmesine sebep olmuş, yüzlerce divan şairi yetişmiştir... Divan şiirinin, başta mesnevi olmak üzere hemen hemen bütün nazım şekillerinde örneklerine rastladığımız atasözleri ve deyimler, XV. yüzyıldan itibaren bir araya toplanarak müstakil eserler vücuda getirilmiştir.” (BEYZADEOĞLU 2003: 1-2). “Bizde ilk atalar sözü kitabı, on beşinci yüzyılın sonlarına doğru yazılmıştır. Fatih Millet Kütüphanesinde (3443) numarada kayıtlı bulunan eser Mevlâna Şemsettin adındaki bir tıp âliminin vücuda getirdiği “Teshil” kitabının sonuna konmuştur.” (TÜLBENTÇİ 1963: 9)

Şu'arâ tezkirelerine bakıldığında, Osmanlı şairleri arasında ilk kez kimlerin şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanmaya başladıklarından en çok kimlerin kullandığı konusuna kadar çok önemli bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin, “Tezkireci Latîf, Sâfâyi”yi tanıtırken ‘Osmanlı şairleri arasında atasözleri ve deyimleri şiirde kullanmak onunla başlamış, Necâtî Beğ’de doruğa ulaşmıştır.’ der. Şehî Beğ de Tâlîi için ‘Necâtî’ye denktir, şiirlerinde atasözlerini ve deyimleri kafiye yapmıştır.’ der. Sadrî’yi anlatırken de ‘şiiri atasözleri ve deyimlerle örülüdür.’ der. Hasan Çelebi de Riyâzî ve Güvâhî’yi anlatırken atasözlerini ustalıklı kullandıklarına temas eder. (BEYZADEOĞLU a.g.e.:2). “Divan edebiyatına ait olmak üzere bu arada kısaca bahsetmeye değer bir cihet vardır ki, bu da türlü sebeplerle kaleme alınmış manzum nasihatnamelerdir. Bu gibi eserler bilhassa dinî, ictimâî ve ahlakî birtakım öğütler vererek okuyucuyu o zamanın ipuçlarına göre, hayatın bütün safhaları için hazırlamak ve yetiştirmek maksadıyla yazılmış olduklarından, ayet ve hadislerle, hikemiyat ve atasözleriyle baştan başa doludur. (DİLÇİN 1945: XXVI). Daha sonraki asırlarda da atasözleri başta olmak üzere dilin vazgeçilmez unsurları olan tüm kalıp sözler kullanılmaya devam etmiş, bugün de her türlü yazılı ve sözlü iletişimde kullanılmaya devam etmektedir. (Türk atasözlerinin tarihi gelişimini ve atasözleri üzerinde yapılmış yerli-yabancı çalışmalarla ilgili daha detaylı bilgi için TDV İslam Ansiklopedisi’ nin ATASÖZÜ maddesine (s. 44-46) ve Ömer Asım Aksoy’un iki cilt olarak hazırladığı Atasözleri ve Deyimler kitabının birinci ciltindeki “Eleştirmeler” kısmına bakılmalıdır.)

Bilinen ilk yazılı kaynaklardan günümüze kadar Türklerin yaşadığı her yerde, dilden dile dolaşan ve sayıları on binleri aşan atasözleri ve deyimler, birçok araştırmacıya malzeme teşkil etmiş, çeşitli derlemeler yapılmış, araştırmalar sonucu yüzlerce kitap ve makale yayımlanmıştır. Bunca araştırma-incelemede dikkati çeken en önemli şey, tarih boyunca sav, mesel, tabir vb. adlarla derlenip günümüze ulaştırılan bu kalıp sözlerin tasnifinde birtakım sorunlar bulunmasıdır. “Başta Şinasi’nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye’si olmak üzere bütün derlemeler, atasözleri adı altında verilen deyimlerle, deyim adı altında verilen atasözleriyle

ya da ne atasözü ne deyim olan birtakım laflarla doludur. (AKSOY 1988: 13). Bilhassa tarihî metinler incelenirken eserler aslına sadık kalınarak transkribe edilmekte veya günümüz Türkçesine aktarılmaktadır. Bu tür çalışmalar yapılırken eserde yer alan kalıp sözlerin atasözü mü deyim mi ikileme mi özdeyiş mi olduklarına yönelik tespitler ya hiç yapılmamaktadır ya da farklılıklar çok az ve kısa değerlendirmelerle geçiştirilmektedir. Türk atasözlerini ve deyimlerini ayrı ayrı ele alarak iki cilt halinde yayınlayan Ömer Asım Aksoy’u bu konudaki en kapsamlı ve sistematik çalışmasından dolayı zikretmek gerekmektedir. Biz bu çalışmamızda, Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn’in XVIII. yüzyılda yazmış olduğu Durûb-ı Emsâl (Eser üzerinde 2003 yılında Kocaeli Üniversitesi’nde, Aslı BAYRAKTAR tarafından basılmamış bir bitirme çalışması yapılmıştır.) adlı eserinde yer alan atasözlerini bir araya getirmeye çalıştık. Bu çalışmayı yaparken de atasözleri ile başta deyim olmak üzere diğer kalıp sözleri birbirinden ayıran nitelikleri göz önünde bulundurarak bir sıralama yaptık. Atasözlerini sıralamadan önce kitabın müellifi ve eserleri hakkında kısa bilgiler vermek gerekmektedir.

3. MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SÂDEDDÎN’İN HAYATI Ve ESERLERİ

Asıl adı Süleymân’dır. “Receb 1131’de (Mayıs-Haziran 1719) İstanbul Atikalipaşa semtinde dünyaya geldi.” (YILMAZ 2010:114). Süleyman isminin önünde “Müstakîmzâde” lakabı dedesine nispetledir. Mecelletü’n-Nisâb adlı eserinin giriş kısmında belirttiğine göre Sadeddîn adı da kendisinin lakabıdır. “Sadeddîn çok kişinin lakabıdır. Bunların en büyükleri Mesud b. Ömer et-Teftazânî... En küçüğü bu eserin derleyicisi Süleymân’dır.” (OCAK 2014:4). Mütedeyyin bir aileye mensup olan Müstakîmzâde, eğitimi babasının yanı sıra devrin önde gelen âlimlerinden aldı. Hayatının dönüm noktalarından birini teşkil eden girdiği müderrislik sınavındaki başarısızlık, ona âdeta yazma yolunu açmıştır. Ömrünün sonuna kadar çoğunlukla dinî-tasavvufî eserler kaleme alan Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn haklı bir şöhret yakalamış, takva yolunda pek çok talebe yetiştirmiştir. Bazı kaynaklara göre hattatlıkla (OCAK a.g.e: 6), bazılarına göre ise kitap istisah ederek (YILMAZ a.g.e.:114) geçimini temin etmiş olan müellif hiç evlenmemiş, H. 1212 (1788)’de vefat etmiştir. “Cenazesi vasiyeti üzerine Mehmed Emin Tokadı’nin mezarının ayakucuna defnedilmiştir. Sözü edilen kabristan İstanbul’un Fatih ilçesi Zeyrek Yokuşu’nda ve Soğukkuyu Medresesi yanındadır.” (BURSALI 1915: 113).

Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddîn, başta tasavvuf olmak üzere dinî ilimlerin hemen hepsinin yanında, dil ve edebiyat sahasında da telif ve tercüme olarak çok sayıda eser yazmıştır. “Şairlik yönü de bulunan Müstakîmzâde tarih düşürmede çok başarılıdır ve birçok eserinin adı ebcedle telif tarihini vermektedir.” (YILMAZ a.g.e.:114). Müellifin eserlerinin tam sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Örneğin Bursalı Mehmet Tahir’e göre 66, Hüseyin Vassaf’a göre ellinin üzerinde eseri vardır.

Müellifin Mecelletü'n-nisab fin niseb ve'l-künâ ve'l elkâb adlı eseri üzerine doktora çalışması yapan Ahmet YILMAZ, irili ufaklı 120-130 eseri olduğunu belirtir. Telif ve tercüme olmak üzere yüzlerce eser kaleme aldığı anlaşılan Müstakimzâde Süleymân Sâdeddîn'in bazı eserlerinin adını vermekle iktifa edeceğiz:

Tuhfetü'l-Merâm, Makûlât-ı-Devriyye, Nusret-i-Mübtedî, Şerî'atü't-Tarîka, Akîdeti's-Sûfiyye, Terceme-i Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, Terceme-i Mektûbât-ı Muhammed Masûm, Âsâr-ı-Adîde, Şerefu'l-Akîde, Tahkîku's-Salavât, Huccetu'l-Hattî'l-Hasen, Tahkîku't-Teslîm, Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb, Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye, Âdâb-ı Ulu'l-Elbâb, Risâle-i-Tâc, Tuhfe-i-Hattâtîn, Risâletü'l-Mantık, el-Kelimâtu'l-Hikemiyye, Hurûf İle Müretteb Durub-ı Emsal, Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ, Cihâzu'l-Mâ'cûn fi Halâsî't-Tâûn vb.

4. DURÛB-I EMSÂL Ve ESERDE YER ALAN ATASÖZLERİ

Eserin tam adı Hurûf İle Müretteb Durûb-ı Emsâl'dir. Elimizde iki nüshası bulunan kitabın çalışmamıza temel teşkil eden nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümünde 614 numarada kayıtlıdır. Bir diğer nüshası da yine aynı kütüphanenin Esat Efendi Bölümünde 3740 numarada kayıtlıdır. Her iki eser de kayıtlı kitabın sırasıyla 13. ve 5. bölümlerinde yer almaktadırlar. Eserin yazılış tarihi belli değildir. Eserde tüm kalıp sözler alfabetik sırayla ve fark gözetilmeden verilmiştir. Biz de metnin aslına sadık kalarak eserde yer alan kalıp sözlerden yalnızca atasözlerini tespit edip sıraladık. Atasözlerinin doğru tespiti ve mukayesesi için elimizdeki eseri; Ömer Asım Aksoy'un atasözlerini ve deyimleri ayrı ayrı tasnif ettiği Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü- 1 Atasözleri Sözlüğü, Şinasi'nin Durûb-ı Emsâl-ı Osmâniyesi ve Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II kitapları ile karşılaştırarak tasnif yoluna gittik. Bu karşılaştırmada, eserimizde yer alıp diğerlerinde bulunmayan atasözleri de belirtilmiş, bunun için Aksan, Şinasi ve MKG kısaltmaları kullanılmıştır.

Hurûf İle Müretteb Durûb-ı Emsâl'de tespit edebildiğimiz atasözleri ile karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan durum tablo hâlinde verilmiştir. Diğer kaynakların hepsinde de yer alan atasözlerinin açıklama kısmına hiçbir şey yazılmamıştır:

ATASÖZÜ	AÇIKLAMA
[1b]	
• İki el bir baş içündür.	
• Ekâbirde gönül olmaz.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur; MKB'de, "Ekâbir gözü perdeli olur." (c. I, s. 110).
• El elden üstündür arşa çıkınca.	
• İki karpuz bir koltuğa sığmaz.	
• El elin âyinesidir.	
• İlk uran okçudur.	
• Uyumakla menzil alınmaz.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur; MKB'de, "Uyumakla yol alınmaz." (c. II, s. 140).
• Akacak kan tamarda turmaz,	
• İslanmışın yağmurdan bâkî yoktur.	
• İftirâ peygâmlere ola gelmiş.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Elçiye zevâl yok.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de, 'yok' yerine 'olmaz'.
• Isırmadığın eli öp.	
• Eski dost düşmân olmaz.	
• El eli yoralda yüzi yor.	Aksoy'da, "El eli (bir el bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü yıkar." (c.I, s. 262); MKB'de, "El eli yuyarsa el de gözü yuyar." (c.I, s.113).
• Ak akçe kara gün içündür.	
[2a]	
• Eşeğe binmek sünnettür lâkin aksine değil.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İşin bilen beklemez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İmam evinden aş, ölü gözünden yaş.	Aksoy'da, "İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz." (c. I, s. 322).

• Erenlerin sağı solu olmaz.	
• El elde baş başda.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Ölünün vâsisi dirinün vekili.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İsteyen Mevlâsın bulur.	Aksoy'da, "Arayan Mevlâsını da bulur, belasını da." (c. I, s. 150); Şinasi'de, "Arayan Mevlâsını da bulur belâsını da." (s.57.); MKB'de, "Arayan bulur belâsını da Mevlâsını da." (c. I, s. 29).
• Ev tanası öküz olmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Eyünün yetmiş iki biti var, ahlât üzerine.	
• Erlik üçtür ikisi kaçmak biri görünmemek.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• At binenün, kılıç kuşananun.	
• Utananun oğlı kızı olmaz.	
• Öküze boynı yük değildir.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Adak atın çorbası dadsız olur.	Şinasi'de yoktur.
• Üzüm üzümü görerek kararır.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de, "Üzüm üzümüne baka baka kararır."
• Edebsizden yüzün suyun satın al.	Aksoy'da yoktur; Şinasi'de, Edebsizden ırzını satın al."(s. 109); MKB'de, "Edebsizden ırzını satın al." (c.I, s. 110).
• İtmegün büyüği hamurun civığındandır.	Aksoy'da ve MKB'de 'civığındandır' yerine 'büyüğündendir'; Şinasi'de yoktur.
• Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz.	
• Aç tavuk kendini arpa anbarında görür.	Aksoy'da, "Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) anbarında görür (sanır)." (s. 113); Şinasi'de, "Aç tavuk kendini buğday anbarında sanır." (c. I, s. 44); MKB'de, "Aç tavuk kendini arpa anbarında görür." (c. I, s.76).
• Aç ilen eceli gelen söyleşür.	

• Aç tok hâlimden bilmez.	
• Acı batıcanı gırağı çalmaz.	
• Acı acıyı basdurur.	
[2b]	
• El ile gelen düğün bayram.	
• Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz.	
• El yumruğı yimeyen kendi yumruğın boğaz alan emrûdi sanır.	Aksoy'da, "El yumruğı yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı (bozdoğan, kantar) sanır. 'El yumruğı yemeyen kendini kahraman sanır.) (s. 266); Şinasi'de, "El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu buz dağının armudu sanır.) (s. 110); MKB'de, "El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu Bozdağı'nın armudu sanır. (c. I, s, 115).
• Er ol baş yar.	
• Azı bilmeyen çoğı hiç bilmez.	
• Eşegün kazancı at içindir.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Eşegün canı acıdukda atı geçer.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Erkek eşegün anırmazı olmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Az tamâ çok ziyân.	
• Öksüz oğlan göbeğı kendi keser.	
• El atdığı taş uzak gider.	
• Ev alma konşu al.	
• Er ölür ad kalur at ölür meydânı kalur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de, "At ölür meydan kalır, yiğit ölür şân kalır."
• Ağzı eğri ensesinden bellüdür.	
• İl için ağlayan gözsüz kalur.	

• Eşeğün kocamağla tavlâ başı olmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'eşeğün' yerine 'eşek'.
• Azacak aşum gavgasız başum.	
• Acısız kul olmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Esrük devenün çulı eğri olur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'olur' yerine 'gerek'.
• İki gönül bir olunca samanlık seyrân olur.	
• Akşamun hayrından sabahun şerri yeğdür.	
[3a]	
• Ölmek yeğdür nâmerde muhtâc olmakdan.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• At depişür eşek ölür.	
• El ipi ile kuyuya inme.	
• Eden bulur inleyen ölür.	
• İnsân alacası içinden.	
• İşün eyüsü altı ayda çıkar.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Er lokması er karnında kalmaz.	Aksoy'da yoktur.
• Erteye kalan kazadan korkma.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur.
• Ateşle oyun olmaz.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur.
• Unsuz ivek hamurun olur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Akçeyi viren çalayır düdiği.	

• Öldürdüğü çok mezârı yok.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İki cânbâz bir ipde oynamaz.	
• Eşeği düğüne okumuşlar ya suyu eksük ya odun.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'okumuşlar' yerine 'çağırılmışlar' ve atasözü 'demiş' ile tamamlanmış.
• Eyüye felek kaval çaldırır.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• O çamlar bardak oldu.	
• Ummadığın taş baş yarar.	
• İlk unutulmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Er olan itmeğini taşdan çıkarır.	
• Atılan ok geriye dönmez.	
• Ağrımayan baş yasdığı istemez.	Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Atun dinci yiğidin genci.	Şinasi'de ve MKB'de yoktur. Aksoy'da, "Atın dorusu, yiğidin delisi." (c. I, s. 162).
[3b]	
• Alan satandan umar.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Alan da satandan umar." (c. I, s. 20).
• Ağır basar yeğni kalkar.	
• Aslan eniğın büdürmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Atda karın erde burun.	Şinasi'de yoktur.
• Alet işler el öğündür.	
• İki çıblak bir hamamda yaraşır.	

• Engelden döngel bitmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İş odur ki Allah onara.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• İt ürür kervân göçer.	Aksoy'da, (yürür).
• Akçen var ise Haleb senün kulundur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Alçak davacı şahidini eşeğe bindürür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Uyur yılanun kuyruğına basma.	
• Ürmek bilmeyen gelüp koyuna kurd götürür.	Aksoy'da, "Ürümelerini bilmeyen köpek (it) sürüye kurt getirir." (c. II, s. 155); Şinasi'de, "Ürümelerini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir." (s.225.); MKB'de, "Ürümelerini bilmeyen köpek (it) sürüye kurt getirir." (c. II, s. 142).
• Atdan düşen ölmez eşekten düşen ölür.	Aksoy'da, "Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek." (c. I, s. 164); Şinasi'de, "Attan düşene tumar, deveden düşene mezar gerektir." (s.63.); MKB'de, "Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek." (c. I, s. 39).
• Et kanlı yiğid canlı gerek.	
• Et her ne kadar arık olsa itmek üstinde yakışur.	
• Ateşe ursan tütünü tütmez.	
• Beş barmak bir değüldür.	
• Borçlı ölmez benzi sararır.	
• Binde gelen bindür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Boynuz ürürken kulaktan çıkar.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur
• Baş yarılır börk içinde kol kırılır yen içinde.	Aksoy'da, "Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk (yen) içinde." (c. I, s. 183); Şinasi'de, "Baş kesilir börk içinde, kol kırılır yen içinde." (s.70.); MKB'de, "Baş kesilir körk içinde, kol kırılır yen içinde." (c. I, s. 51).

[4a]	
<ul style="list-style-type: none"> Başdan kıça doğru haber yok. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Pişke ş atın dişine bakılmaz. 	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Peşkeş atın dişine bakılmaz." (c. II, s. 109).
<ul style="list-style-type: none"> Bî-çâre katır müfte satıldı semer ile. 	Şinasi'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Balık başdan kokar. 	
<ul style="list-style-type: none"> Bir sürçen atın başı kesilmez. 	
<ul style="list-style-type: none"> Boş torba ile at tutulmaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> Bal dimekle ağız tatlı olmaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> Besle kargayı göztün oymağa 	
<ul style="list-style-type: none"> Bin işçi bir başçı. 	
<ul style="list-style-type: none"> Borıda peşrev olmaz. 	Aksoy'da, "Zurnada peşrev olmaz." (c. II, s.485).
<ul style="list-style-type: none"> Bal tutan parmağın yalar. 	
<ul style="list-style-type: none"> Boş ite menzil olmaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> Baskısız tahtayı yel alır. 	

• Bir çiçekle yaz olmaz.	
• Birini bilmeyen beşi bilmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Bir koyundan iki deri çıkmaz.	Aksoy'da (c. I, s.198) ve MKB'de (c.I, s. 63) 'deri' yerine 'post'.
• Başdan murâd olan bindür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Baş gidince ayak pâyidâr olmaz.	
• Baş yazısın görür.	
• Büyük başun büyük ağrısı olur.	
[4b]	
• Türk işi ödünç olur.	Aksoy'da ve MKB'de yoktur.
• Tanrı'dan korkmayandan kork.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'Tanrı'dan' yerine 'Allah'tan'.
• Tekkeyi bekleyen içer çorbayı.	
• Tiz binen tiz iner.	
• Tehevvürle kalkan ziyân ile oturur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'tehevvürle' yerine 'öfkeyle'.
• Tahta çürük mih tutmaz.	Aksoy'da, "Çürük tahta çivi tutmaz." (c. I, s. 225); Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Çürük tahta çivi tutmaz-Çürük tahta mih tutmaz." (c. I, s.86).
• Çıkmadık cânda ümîd var.	
• Cömerd ile nekesün harcı bir.	
• Çiftçi yağmur eşdir yolcu kurak.	Aksoy'da, "Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlelerin muradını verecek Hak." (c. I, s. 218); Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak-cümlelerin muradın

• Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.	
• Çokluğa tarı saçılmaz.	Aksoy'da yoktur.
• Çok nâz âşık usandurur.	
• Çölmek yuvarlandı kapağın buldı.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'çömlek' yerine 'tencere'.
• Çingâne çalar Kürt oynar.	
• Çatal kazık yere geçmez	
• Çürük akçe ile harifâneye girme.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Çok bilen çok yanılır.	
• Çingâne önünde parende olmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Cühelânun Ebû's-Suûdü cebini yılan sokmuş.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Çabuk hırsız ev sâhibini şaşurur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Çerâğ dibi karanlık olur.	Şinasi'de yoktur.
• Çocuk ağlamadukça meme virmezler.	Aksoy'da yoktur, Şinasi'de (s. 46) ve MKB'de (c. I, s. 12), "Ağlamayan çocuğa meme vermezler."
• Câmi ne kadar büyük olsa imâm bildüğün okur.	
• Haleb orda ise arşın burda.	
• Hamâma giren derler.	
• Hak ince olur üzülmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
[5a] • Hayır san işün hayır gelsün başına.	Aksoy'da, "Hayrı dile eşine (komşuna), hayır gele başına (Ne dilersen eşine o gelir başına." (c. I, s. 304); Şinasi'de, "Hayrı dile işine, hayır gelsin başına." (s.135); MKB'de, "Hayrı dile eşine, hayır gelsin başına." (c. I, s.12).
• Hâceyi tenişir bilir.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.

• Horûs çok olunca sabâh geç olur.	Aksoy'da, "Horozu çok olan köyün sabahı geç olur." (c. I, s. 316); Şinasi'de, "Horos çok olan yerde sabah geç olur." (s.145); MKB'de, "Horozu çok olan köyün sabahı geç olur." (c. I, s.25).
• Hasmun karınca ise de merdâne bil.	Aksoy'da, "Düşmanın karınca ise de hor bakma." (c. I, s. 254).
• Dost başa düşmân ayağa.	
• Dadanmış kudurmuşdan azgundur.	Aksoy'da, "Alışmış kudurmuştan beterdir." (c. I, s. 137); Şinasi'de, "Dadanmış kudurmuştan beterdir." (s.91); MKB'de, "Dadanmış kudurmuştan beterdir." (c. I, s.87).
• Danışan tağ aşmış.	
• Dâvâcı kadı olunca yardımcıun Allah ola.	
• Dilde niyâz elde piyâz.	
• Düş uyhudan sonra olur.	Aksoy'da yoktur.
• Deryaya düşen yılana sarılır.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de 'deryâya' yerine 'denize'.
• Dostdan derd gelmez.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de, "Dosttan zor gelmez." (s. 105); MKB'de, "Dosttan zarar gelmez." (c. I, s. 104).
• Dilkü dilkülüğün bildirince post elden gider.	
• Dügünde surnaya hammâmda kurnaya.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s. 106 ve MKB'de, "Dügünde zurnaya hamâmda kurnaya mâil olur." (c. I, s. 106).
• Deveden büyük fil var.	
• Delüye taş andırma.	Aksoy'da yoktur, Şinasi'de, "Deliye taş anma." (s. 96).
• Derd bir olsa kim ağlar.	Şinasi'de ve MKB'de yoktur. Aksoy'da, "Dert bir olaydı ağlamak kolaydı." (c. II, s. 236).
• Deveye kazakluk yakışmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.

• Delüden uslu haber.	Aksoy'da, "Deliden al uslu haberi." (c. I, s. 231).
• Dost ile yi iç alış viriş itme.	
• Değme serhoşa kendü yıkılır.	KMB'de yoktur. Şinasi'de, "Değme muhannese kendi yıkılır." (s. 95).
[5b]	
• Dâvâ kocamaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Dâvâsını bilmeyene şâhid olma.	
• Deveye hendek sahrâdur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Döngel ile oruç tut.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Döngel ile oruç tutulmaz." (c. I, s. 105).
• Devletlüye dokun geç fukarâdan sakın geç.	
• Dil yarası onulmaz.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Dil yarası unulmaz. (c. I, s. 98).
• Dost dost muâmele düüst.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Delikli taş yerde kalmaz.	
• Dipsiz kile boş anbâr.	
• Deve kulağından aksamaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Destûrsuz toramân çalma.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Dilkünün gezüp varacağı kürkçi dükkânıdır.	
• Denizde balık pazâr ider.	Aksoy'da, "Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz. (Bini bir paraya); Şinasi'de (s.97) ve MKB'de (c. I, s.93), "Denizdeki balık pazar olmaz."
• Denize taş atan sadâsına bakmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Delüye taş urma.	
• Zırva te'vil götürmez.	
• Zor oyunu bozar.	

• Zorla kapuna giden köpekden hayır yoktur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Söz ayağıyla gelür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Sikkeyi mermerde kazdır.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Serçeden korkan tarı ekmez.	
• Söyleyeni ko söylediği gör.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de, "Söyleyene bakma, söyletene bak."
• Sinek murdâr değül mide bulandırur.	Aksoy'da (c. II, s. 428) ve MKB'de (c. II, s. 120), "Sinek küçüktür ama mide bulandırır."
• Şaşgın ördek başın kor kıçından talar.	
• Şeyhi uçuran müridür.	Aksoy'da (c. II, s. 437), Şinasi'de (s. 213) ve MKB'de (c. II, s. 129), "Şeyh uçmaz, müridi uçurur."
• Şeriat kesdüğü parmak acımaz.	
• Su bulanmadıkça turulmaz.	
• Suya varmadın çimer deve.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
[6a] • Su bulunmadığı yerde teyemmüm eyle.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur. Bu söz, atasözünden ziyade dinî bir emir olarak düşünülebilir.
• Sarb sirke kabına zarar irür.	Aksoy'da, "Keskin sirke (kabına) küpüne zarar (-dır)." (c. II, s. 358); Şinasi'de (s.168) "Keskin sirke (kabına) küpüne zarar eder."; MKB'de, "Keskin sirke kabına zarar verir." (c. II, s. 61).
• Sabır ile koruk helvâ olur.	
• Sağur için iki kere kâmet olmaz.	
• Sora sora Kâbe bulunur.	Aksoy'da, "Sora sora Bağdat (Kâbe) bulunur. (c. II, s. 430).
• Sarı kabakda sarı yağ.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Savuk demir dövülmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.

• Sabrun sonı selâmet.	
• Su akdığı yire yine akar.	
• Sağ söz sipahiye çürük tımdan yeğdür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Suyı bardakta gemiyi çardakta.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.211) ve MKB'de (c. II, s. 126), “ Suyu bardakta, gemiyi duvarda seyretmelidir.”
• Tokuz abdâl bir kaşukla geçinür.	Aksoy'da yoktur.
• Tokuz köy görmedükçe bir taş atmaz.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Tavşan tağa küsmiş.	Aksoy'da (c. II, s. 444), Şinasi'de (s. 217) ve MKB'de (c. II, s. 133), “Tavşan dağa küsmüş dağın haberi olmamış.”
• Tutulmayan uğrı begden toğrı.	MKB'de yoktur.
• Tağdaki gelür bâğdakini kovar.	
• Tağ tağa kavuşmaz adam adama kavuşur.	
• Tağ yürümezse abdâl yürür.	
• Tamlaya tamlaya göl olur.	
• Tamâ'kâr var iken müflis aç kalmaz.	
• Tamdan düşenün hâlini düşmeyen bilmez.	
• Tavulun sesi uzakdan hoş gelür.	

<ul style="list-style-type: none"> • Toğrı boğmağa yaramaz. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
[6b]	MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Tarhuncıya tarhun satar. • Akla gelen dahı başa gelir. 	Aksoy'da (c. I, s. 132), Şinasi'de (s. 50) ve MKB'de (c. I, s. 17), "Akla gelmeyen başa gelir."
<ul style="list-style-type: none"> • Akılsız dostdan akıllı dűŐmân yeđdür. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Araba devrilince yol gűsteren ok olur. 	Şinasi'de (s. 56), 'devrilince' yerine 'kırılınca'.
<ul style="list-style-type: none"> • AŐıka Bađdâd irak deđűl. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Ayıbsız yâr isteyen yârsız kalur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Ârife bir gűl yeter. 	Aksoy'da yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • AŐıkun kuŐca cânı var. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Akıl baŐda deđűl yaŐdadur. 	Aksoy'da (c. I, s. 130), Őinasi'de (s. 49) ve MKB'de (c. I, s. 16), "Akıl yaŐta deđűl, baŐtadır."
<ul style="list-style-type: none"> • Avrat sűzi dokuzda bir. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Osmânlı tavŐanı araba ile avlar. 	
<ul style="list-style-type: none"> • İbâdet mahfi kabahat mahfi. 	Aksoy'da yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Arife gűnü yalan sűyleyen bayram gűni kızara. 	

• Feleğe kelek dinmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kuş kuşda bükerken? al.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kırk yıl yarağ bir gün gerek.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kanı kan ile yumazlar kanı su ile yurlar.	
• Kaz kaz ile bâz bâz ile.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kırılacağı bir zararsız kuşdur dirler anı cüydakine sor.	Aksoy'da, “Kırılacağı bir zararsız kuş; git Yemen iline danış. (c. I, s. 361); Şinasi'de, “Kırılacağıın zararını çivid ekenden sor.” (s. 170); ve MKB'de, “Kırılacağıın zararını çivit ekenden sor” (c. II, s. 64).
• Kuru kafaya kim urmuş.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Konşunun tavuğı konşıya kaz görünür.	
• Korhu bekler tağları.	
• Kurıdan kurıya nesne bulaşmaz.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.180) ve MKB'de (c. I, s. 80), “nesne” yerine ‘bir şey’.
• Kutlu gün toğuşından bellüdür.	
• Kuru ağaca kan sürür.	Aksoy'da ve MKB'de yoktur. Şinasi'de, “Kuru ağaca kan bulaştırma.” (s. 179).
• Kavilsiz giren haksız çıkar.	Aksoy'da ve MKB'de yoktur.
• Kaydeliye? sohbet harâm.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.

<ul style="list-style-type: none"> Konuk umduğın değül bulduğın yir. 	
[7a]	
<ul style="list-style-type: none"> Kırk gün tavuk olmakdan bir gün horús olmak yeğdür. 	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.63) ve MKB'de (c. II, s. 73), "gün" yerine 'yıl'.
<ul style="list-style-type: none"> Kılıç kınını kesmez. 	
<ul style="list-style-type: none"> Kartala bir ok tokunmuş yine kendi yelesinden. 	
<ul style="list-style-type: none"> Kıy akçaye gir bâğçeye. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Kambersiz düğün olmaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> Koyun bulunmadığı yirde keçiye Abdurrahman Çelebi dirler. 	
<ul style="list-style-type: none"> Kırk serçeden bir börek olmaz. 	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.170) ve MKB'de (c. II, s. 63), "Kırk serçeden bir börek."
<ul style="list-style-type: none"> Kurı söz karın toyurmaz. 	Şinasi'de (s.81) ve MKB'de (c. I, s. 67), "kurı" yerine 'boş'.
<ul style="list-style-type: none"> Korkan bezirgân hayr itmez. 	Aksoy'da (c. I, s. 368), Şinasi'de (s. 174) ve MKB'de (c. II, s. 71), 'korkan' yerine 'korkak'.
<ul style="list-style-type: none"> Kurda niçün boynun kalındur dimişler işüm ele inanmam dimiş. 	
<ul style="list-style-type: none"> Karadan âlet onarma. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Kazan dibi kara dimiş. 	Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Gönüle giren çıkmaz. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> Köpeğin çakşırı olmaz. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.

<ul style="list-style-type: none"> • Köpeksiz köy buldı değneksiz gezer. 	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.176) ve MKB'de (c. I, s. 73), "değneksiz" yerine 'çomaksız'.
<ul style="list-style-type: none"> • Göze yasağ olmaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Göz görmeyince gönül katlanır. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Gün toğmadan neler toğar. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kişi yakduğı çerâğ üstine pervâne gerek. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Gözden ırağ olan gönülden ırağ olur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Gülini seven dikenini de sever. 	Aksoy'da (c. II, s. 295), Şinasi'de (s.129) ve MKB'de (c. I, s. 142), "Gülü seven dikenine katlanır."
<ul style="list-style-type: none"> • Keçiye cânı kayısı kassâba yağı kayısı. 	Şinasi'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Kişi itdüğinden utanur. 	Aksoy'da yoktur. MKB'de, 'utanur' yerine 'arlınsın'.
<ul style="list-style-type: none"> • Gönül kimi severse güzel odur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Görünen köy kulağuz istemez. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kem söz kem akçe sâhibinündür. 	
[7b]	
<ul style="list-style-type: none"> • Kedinün yürüklüğü samanlığa dekdür. 	Aksoy'da (c. I, s. 355) ve MKB'de (c. II, s. 56), "Kedinin gideceği samanlığa kadardır."
<ul style="list-style-type: none"> • Kişi düşdiği yirden kalkar. 	Aksoy'da yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Kör ölür bâdem gözli olur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kendi düşen ağlamaz. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Gözlüğe gizli olmaz. 	

• Kişi taklîd ile tahkike irer.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kepenek altında er yatar.	
• Gelmek irâdet gitmek icâzet.	Aksoy'da yoktur.
• Kibârün gönli olunca fukarânun cânı çıkar.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de ve MKB'de, 'kibârün' yerine 'zengin'in'.
• Gönülden gönüle yol var.	
• Kelün dermânı olsa kendi başına olurdu.	MKB'de yoktur. Şinasi'de, "Kelin medârı olsa kendi başına olur." (s. 166).
• Kimün arabasına binerse onun türkisini söyler.	Aksoy'da yoktur.
• Kişinün ırzı cânı bahâsıdır.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Giceler yüklidür neler toğurur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de, 'yüklüdür' yerine 'gebe'.
• Gün günden kutludur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Geldi kazzâz gitdi bezzâz.	Aksoy'da ve Şinasi'de yoktur.
• Kibârda söz bir olur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Kenârın gör bezin al, anasın gör kızın al.	Aksoy'da yoktur.
• Leğleğün ömri lakkla giçer.	
• Mızrak çuvâla sığmaz.	

<ul style="list-style-type: none"> • Meyhâneci gazel almaz. 	Aksoy'da ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Mühr kimde ise Süleymân odur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Mihanâtı koma yarar idersin. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
[8a]	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Ne karanlıkda yat ne kara düş gör. • Nîmeti horın gören hor olur. 	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
<ul style="list-style-type: none"> • Nasîbün var ise gelür Yemen'den. 	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s.190) ve MKB'de (c. I, s. 95), “Nasibinde varsa gelir Yemen'den, nasibinde yoksa düşer dehenden.”
<ul style="list-style-type: none"> • Ne sanursan eşüne hep başına gelse gerek. • Ne virürsen elünle o gider senünle. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Nefesün el virürse bârızân ol. 	Aksoy'da (c. I, s. 395), Şinasi'de (s. 192) ve MKB'de (c. II, s. 97), ‘bârızân’ yerine ‘borazancıbaşı’.
<ul style="list-style-type: none"> • Var iken kerem evi. 	Aksoy'da (c. II, s. 459) ve MKB'de (c. II, s. 143), “Var evi kerem evi, yok evi verem evi.”; Şinasi'de (s. 239), “Var evi kerem evi.”
<ul style="list-style-type: none"> • Varacağın Ayıntâb yiyeceğün pekmez. 	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de, “Vardığı Ayıntâb yediği pekmez. (s. 226); MKB'de, “Vardığı Antep, yediği pekmez. (c. II, s. 144).
<ul style="list-style-type: none"> • Viresiye şarâb için iki kere sarhoş olur. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Viren eli kesmezler. 	

• Yırtıcı kuşun ömrü az olur.	
• Yiyen bilmez toğrayan bilir	
• Yirün altı var ise üstü de var.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de, "Yerin üstü de birdir altı da." (s. 234); MKB'de, "Yerin üstü de birdir altı da." (c. II, s. 156).
• Yirün kulağı var.	
• Yir yirden kurtludur.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yeşile basma kamama kandil asma.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yağırı olan kocunur.	Şinasi'de (s. 131) ve MKB'de (c. II, s. 151), "Yarası olan gocunur."
• Yoğurdum karadur dir bulunmaz.	Aksoy'da, "Yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz." (c. I, s. 477).
• Yiğide kâr gayb değıldür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yükün tut bâcın al.	Aksoy'da yoktur. Şinasi'de (s. 239) ve MKB'de (c. II, s. 160), "Yükünü bul da bâcını al."
• Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.	
• Yanlış hesâb Bağdâd'dan döner.	
• Yeler ev komaz.	Aksoy'da ve MKB'de yoktur. Şinasi'de, "Yeler onmaz, eve gelmez." (s. 233).
• Yavaş atın depmesi yavuz olur.	
• Yenilen oyuna toymaz.	Aksoy'da, Şinasi'de yoktur. MKB'de, "Yenilen doymaz." (c. II, s. 155).
• Yuvarlanan taş yosun tutmaz.	
• Yol bacından ağlamaz.	
• Yüz yüzden utanur.	
• Yar yıkıldığı gün tozar.	

• Yirün otlusından kutlusı yeğdür.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yolca giden yorulmaz.	Aksoy'da, “Yoldan (yol ile) giden yorulmaz. (s.478); Şinasi'de, “Yol ile giden yorulmaz.”; MKB'de, “Yolundan giden yorulmaz.” (c. II, s. 159).
• Yıkılan yıkılanı sever.	Aksoy'da ve MKB'de yoktur.
[9a] • Yağmurlu günde tavuğa su virilmez.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yalancının yüzi kara.	Aksoy'da, Şinasi'de ve MKB'de yoktur.
• Yumurta alan sarısın bulamaz.	Aksoy'da yoktur. MKB'de, “Yumurtayı satan sarısını bulamaz.” (c. II, s. 159).

5. SONUÇ

Ortak özellikleri ve benzer kullanım alanlarından ötürü eskiden beri atasözleri, deyimler, ikilemeler ve özlü sözler ya bir arada derlenip toplanmış ya da yan yana değerlendirilmiştir. Bir milletin geçmişine, geleneğine, kültür öğelerine ışık tutan ve bunların gelecek nesillere ulaşmasında bir köprü vazifesi gören dil birimlerinin eski metinlerden başlayarak ayrı ayrı değerlendirilmesi, bu kültür unsurlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Her ne kadar atasözlerinin kalıplaşmış dil birlikleri olduğu bu yüzden de değişikliğe uğramadığı söylene de, geçmişten günümüze doğru karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığında gerek kelime bazında gerekse cümle bazında bazı değişikliklere uğradığı, bunun da hem dil hem de kültür değişmelerinin doğal bir tezahürü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Durûb-ı Emsâl'de yer alıp da diğer üç metinde hiç bulunmayan atasözlerinden bazılarının az çok değişiklikle bugün de kullanıldığı, bazılarının ise bugün artık unutulduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AKSOY, Ö. A. (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılâp Yayınları, Ankara.
- BEYZADEOĞLU, S. (2003), Dur,b-ı Emsal-i Osmaniye, MEB Yayını, İstanbul.
- BİRTEK, F. (1944), En Eski Türk Savları I, TDK Yayını, Ankara.
- BURSALI, M. T. (1915), Osmanlı Müellifleri, (Tıpkı Basım), Bizim Büro Yayınları, c. 1-3, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, F. (2007), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, İstanbul.
- DİLÇİN, C. (2013), Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayını, Ankara.
- DİLÇİN, D. (1945), Edebiyatımızda Atasözleri I, TDK Yayını, İstanbul.
- ERGIN, M. (1994), Dede Korkut Kitabı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- KAYA, İ.G. (2006), Divan Edebiyatı ve Toplum, Donkişot Yayınları, İstanbul.
- MİLLÎ KÜTÜPHANE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1992), Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II, MEB Yayını, İstanbul.
- OCAK, S. (2014), Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Nakşbendiyye Tarikatının Usûl Ve Adâbına Dair Görüşleri, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.
- TÜLBENTÇİ, F. F.(1963), Türk Atasözleri ve Deyimleri, İnkılap ve Aka Yayını, İstanbul.
- YILMAZ, A. (1991), Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Hayâtı, Eserleri ve Mecelletü'n- nisâb'ı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dergiler:

- AYDEMİR, A. (2012), "Türkçede Artzamanlı Sözvarlığı Boyutuyla: 'Yok' ve 'Çok' Kelimeleri Üzerine", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 200, İstanbul.
- BATUR, Z. GÖLCÜ, İ. (2013?), "Kutadgu Bilig'de Anlatımı Güçlendiren Materyaller: İkna Etme Teknikleri", TSA, yıl 17, Sayı.2, İstanbul.
- DEVECİ, H. BELET, D. TÜRE H. (2013), "Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, Sayı: 46, s. 294-321.
- GÜL, Rıza (2008), "Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları", D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 10, Diyarbakır.

ÖLMEZ, M. (2008), “Divanü Lugati’t-Türk’teki Atasözleri Üzerine”, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK, sayı 683: 525-527, Ankara.

ŞENOCAK, E. (2001), “Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 11 sayı: 2, s. 165-176, Elazığ.

YAYLAGÜL, Ö. (2010), “Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 85, Ankara.

DİJİTAL KAYNAKÇA

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56bf374197e59.98175274.

Erişim tarihi 14.02.2016).